

Szemle

A cinkotai kántor és a kisebbségi irodalom fogalma

Faragó Kornélia: *A viszonyosság alakzatai*
 Fórum Könyvkiadó, Újvidék, 2009, 233 l.

A rendszerváltás után a határon túli magyar irodalom különböző régióiban párhuzamosan, de egymástól szinte függetlenül lejátsszódtak máig gyűrűző viták arról a kérdésről, hogy az adott kisebbségi helyzetben lévő irodalomról van-e értelme úgy beszélni, mint önálló romániai / szlovákiai / délvidéki / kárpátaljai magyar irodalomról, vagy pedig egyetlen, oszthatatlan magyar irodalom létezik, a területi alapon nyugvó felosztásnak nincs semmilyen létjogosultsága. Az a kérdés, hogy e mögött a polémia mögött milyen nagyon is érthető okok húzódtak meg az anyaországi kánonba való bekerüléstől, az irodalom szerepváltásán át a könyvterjesztés érdekeiig, nagyon elvezetne a tárgyunktól. Annál érdekesebbek számunkra ennek a vitának a poétikai érvei és a mögöttük húzódó irodalomelméleti elképzelések. A történelmi, politikai megosztottságnak az irodalomra való érvényesítésével szemben az egyetlen magyar irodalom elképzelése mellett érvelők írásai egy alapvetően szövegközpontú, szerzőről, kontextusról, referencialitásról leválasztott irodalom-felfogásról tanúskodnak, kétségbe vonván azt, hogy a földrajzi értelemben vett származásnak, életrajznak bármilyen relevanciája lenne az irodalmi szövegre nézve. Azzal vádolják a regionális beágyazottság mellett érvelőket, hogy az irodalom nyelvéről megfelelően tematikus kérdésekre szűkítik a kritika terét, a szerzőt pedig erőnek erejével a képviselői irodalom gumiszobájába zárják.

A vajdasági Faragó Kornélia tanulmányai, és nem csak a legutóbbi kötetében, *A viszonyosság alakzataiban*, hanem korábbi könyveiben, a *Kultúrák és narratívákban* (2005) vagy a *Térrányok és távolságok* (2001) címűben is, épp annak útjait keresik, hogyan beszélhetünk tér, kultúra, nyelv és identitás összefüggéséről az irodalmi szövegben, anélkül, hogy az életrajzi szempontokra és a szerepvállalás kérdésére szűkítenénk a kisebbségi irodalomról szóló diskurzust. Milyen beszédmódbeli jellegzetességei lehetnek a kultúrák és nyelvek határain született műveknek, hogyan nyomja rá bélyegét a többnyelvűség, a kisebbségi lét az irodalom formanyelvére. Annak a szemléletváltásnak a háttérében, ami itt a fent vázolt vitákhoz képest lejátsszódik, az irodalomelmélet korábbi evidenciáinak kétségbevonása húzódik meg: az irodalmi műnek a kontextusba való visszahelyezése, magának a történelmi, társadalmi, kulturális kontextusnak a diskurzusként, nyelvként, szövegként, *kotextusként* való felfogása, amivel állandó, kölcsönös, intertextuális dialógusban áll az irodalom nyelve.

A *kotextus* mint sajátos jelentésbeli együttható a kifelé orientálódó szó nyomán, a kifelé forduló szövegtaktivitás nyomán jön létre. A kotextus a »külső« világ, a közvetlen geokulturális létezés tapasztalat beáramlása, behatolása, amelyen keresztül behatol az idő is. Ahogyan a szöveg belső életének tipikus megnyilvánulása a szubtextus [...], úgy lehet a *kotextus* a szöveg külső

világa felé való nyitottságának, geokulturális érzékenységének, szituatív gondolkodásának megnyilvánulása.¹

Ehhez Faragó Kornélia számára a háttérret egyrészt a nyelvek által megteremtett többes identitás, az emlékezés, a muzealizálás, a kultúrák kereszteződésének kérdéseit középpontba állító elméletek, mindenekelőtt a kritikai kultúrakutatás, Jan Assmann, Paul Ricoeur, Jurij Lotman jelenti; másrészt a tér, mint valós formáció, mint kronotoposz és mint a nyelv által megteremtett retorikai alakzat összefüggéseit vizsgáló elméleti diskurzusok. Így lesz kiemelt szempontja (egyszersmind metaforája) az elemzésnek a határ(mozgás, -átlépés), a peremvidék, az idegenség, a távolság, a fordítás fogalma, és az ezzel összefüggő utazás, menekülés, áttelepülés, otthon, táj, város, híd, kereszteződés motívumai úgy is, mint retorikai figurák és úgy is, mint kronotoposzok.

A geokulturális narratológia lehetőségeit azon kutatási irányok körében kell keresni, amelyek mindenekelőtt a kultúra teresítésére vonatkozó fikciós elképzeléseket erősítik fel, és ezen belül fogalmazzák meg a történeti szituátság kérdéseit, és irányítják a figyelmet a geokultúra »geo« összetevőjében rejlő idődimenziókra [...] különösen a határmozgások, illetve a területi állam vonatkozásában.²

A kötet egyik legizgalmasabb írása a város kronotoposzával, mint a levinási értelemben vett Másik terével, a tömeg-tapasztalat és a perszonális tér találkozási pontjával foglalkozik (*Történi terek és egzisztenciális térérzetek*).

Ez utóbbi, geopoétikai kutatási irányzat elméletét előző köteteiben, mindenekelőtt a *Térirányok és távolságok* bevezető tanulmányában vázolta fel Faragó Kornélia. *A viszonyosság alakzataiban* nem tisztán teoretikus problémaként merül fel, hanem a szövegelemzés élő kérdéseként. Mindenekelőtt olyan művek kerülnek a középpontba, amelyek mind tematizálva, mind pedig ábrázolásmódjukban, narratív technikáikban a nyelvi, kulturális, időbeli köztességet jelenítik meg, akár magyar, akár szerb részről, akár a kettő összekapcsolásával. Nem véletlen, hogy Végel László anyanyelvről, otthonosságról és idegenségről, kisebbségi létről szóló esszéi ennek a gondolatmenetnek az egyik alapvető hivatkozási pontját jelentik. *Az átléphetetlen határvonal* című írás azonban azt is példázza, hogy értelmezhetőek ezek a kérdések úgy, mint a szövegalakítást, a nyelvhez való viszonyt, az esszéikben megszólaló „ént” meghatározó tényezők.

Alapkérdéseim: milyen mintázatokban ölt testet a geokulturális kötődés reprezentálása, egy természeti tájhoz köthető identitáskultúra megjelenítése a vajdasági magyar esszé-prózában? Hogyan narrativizálható a geokulturalitás, mint jellegzetes tájtényező?³

– veti fel a Tolnai Ottó és Végel László esszéiben megjelenő természetkép összehasonlításával foglalkozó *A természetírás geokulturális meghatározottsága* című írás elején, és ezek az alapkérdések, különböző variációkban az egész kötetet meghatározzák.

¹ FARAGÓ Kornélia, *A viszonyosság alakzatai*, Újvidék, Forum Könyvkiadó, 2009, 20–21. (Kiemelések az eredetiben.)

² *I. m.*, 8.

³ *I. m.*, 110.

Természetesen az itt is említett Végel László, Tolnai Ottó és a Symposium nemzedék jelenti a legfontosabb hivatkozási pontot (ez utóbbival a nemzedéki emlékezet kontextusában foglalkozik a *Kulturális interpretáció – nemzedéki nyelvzakadás – átsugárzó jelentéskörök* című írás). Emellett azonban egyrészt a jugoszláv-posztjugoszláv korszakváltás tájékán született szerb irodalom (Dragan Velikić, Dubravka Ugrešić, Igor Marojević személyében) is hangsúlyosan jelen van a kötetben. (Ahogy már a *Kultúrák és narratívák* egyik alapkérdése is a magyar és szerb kultúra dialógusa volt.) Mint a „jugoszláv tértudatot” megjelenítő vajdasági írások elemzése során egy helyütt meg is indokolja Faragó Kornélia:

[...] a szövegekben működő hermoszisztémák geokulturális jellegűek: a geokulturális térség más nyelvű alkotásaival több vonatkozás mentén is jól összeolvashatók. Jobban, mint a magyar irodalmi kultúra egyes diskurzusaival [...]”⁴

Jó példát kínálnak erre a posztjugoszláv irodalom (a már említettek mellett Lovas Ildikó, Balázs Attila, Vasagyi Mária, Apró István) műveit elemző, egy korábbi, már csak az emlékezetben, szöveggként létező világ poétikai vizsgálatára irányuló tanulmányai, amelyek a kor irodalmát (Assmann kifejezésével), mint a „rituális koherenciáról” a „textuális koherenciára” való átmenetet igyekeznek megragadni. Jellemző, hogy milyen sok irányba nyitnak ezek az írások. A Monarchia-kutatások tanulságainak hasznosítása felé, a széthulló, soknemzetiségű birodalom párhuzamos problémáinak: a heterogenitás élményének, az összetartozás és felbomlás jegyeinek kimutatásában. A mítosz kutatás irányába, a felbomlás-mítoszok, az „én és a történelem” közös mitikus szerkezetének elemzésében, és hiányának, ironikus demitizálásának kimutatásában (*A mitikus logika és a perszónális mítoszteremtés*). Az emlékezet poétikája, a személyes műfajok és a muzealizálás problémája felé: azoknak a motívumoknak és retorikai eljárásoknak a vizsgálatában, amelyek a megőrzésre irányulnak (*A geokulturális elbeszélés változatai. Muzealizálási eljárások – posztmonarchikus beszédmód*). Mindez elvezet ezeknek a szövegeknek és befogadásuknak a kontextusfüggőségéhez, ahhoz a kérdéshez, hogy ezeket az írásokat máshogy olvassák azok, „akik saját történetüket, saját egykori kérdéseiket olvashatják bele”⁵. Ez a kérdés veti fel a név- és tárgypoétikai értelmezés lehetőségét: azoknak a hívószavaknak, utalásrendszereknek a problémáját, amelyek az együvé-tartozás vagy az idegenség érzetét kelthetik a befogadóban, és az amelyek által teremtett olvasat-lehetőségekre való rájátszás a mű szerves részét képezi.

Ugyanakkor Faragó Kornélia gondolatmenete nézetem szerint egy tágabb területre érvényes problémát ragad meg a Jugoszlávia felbomlásának traumáját feldolgozó művek elemzése során, mindenekelőtt a *Geoanarchikus térség, néma történelem. A textuális újralétesítés traumatikus mozzanatai* című tanulmányában: a felbomlás, a már csak textuálisan létező elmúlt, szétesett világ élménye éppúgy vonatkoztatható a rendszerváltás utáni „posztszocialista” irodalomra is, mint a „posztjugoszlávra”. Az itt feltett kérdések továbbgondolhatóak lehetnének e téren, illetve sajátos alakzatai

⁴ I. m., 45.

⁵ I. m., 42.

egy más irányú összehasonlítás alapját képezhetnék. Ahogy az utóbbi tanulmány kísérletet tesz arra, hogy a térségi irodalomon belül a magyar elbeszélések kérdésfelvetésének sajátosságát meghatározza (amit a kirekesztődés, a kívülmaradás helyzetében, a „hallgatásban élők”, „másként emlékezők” nézőpontjában, a „titok szemantikájában” lát megragadhatónak), úgy fel lehetne vetni, hogy az anyaországi posztszocialista irodalom „textuális újralétesítésre” irányuló törekvései mennyiben térnek el a fent elemzettektől.

A fenti gondolkodásmódot abban ragadhatnánk meg, hogy nem az anyaországi centrum szemével tekint a kisebbségi perifériára, hanem a kisebbség, vagy inkább a régió szemszögéből próbál képet adni az egészről. Ahogy a cinkotai kántor mondja Mátyás király azon kérdésére, hogy hol a világ közepe: „Nekem itt, a fenséges uramnak Budán!”. Ez abban is megmutatkozik, ahogy a térség irodalmi hagyományával vet számot több írás is. Egyrészt a térség kultúrájában játszott szerep szempontjából, másrészt arról az oldalról, hogy ezekben az írásokban hogyan teremődik meg a térség képe. (Mindenekelőtt a Szenteleky Kornél alakjával foglalkozó, az általa képviselt kisebbségi irodalom felfogásra a kultusz kutatás szemszögéből rávilágító *A kezdet-kultusz közösségi térdeje* című tanulmány.) Ez utóbbi gondolat – a cinkotai kántoré – mutat rá arra, hogy a geokulturális olvasat igazi jelentősége nem is csak abban áll, hogy bizonyos művek felé irányítja a figyelmet, bizonyos vizsgálati szempontokat előnyben részesít, hanem abban, hogy máshová húz határokat, másként szabdalja az irodalom terepét, megkérdőjelezi a korábban evidensnek tekintett határvonalakat, például a nyelvi alapon elkülönített nemzeti kultúrák összetartozásának elsődlegességét a más, területi alapon létrejövő csoportokkal szemben. Ehhez szükséges a kulturális identitás fogalmának újragondolása (ezért is olyan nagy jelentőségű a kritikai kultúrakutatás ebben a vizsgálatban), az egynemű identitás és kultúra elképzelésének ártértelemezése. Sőt, fordítva: ez vezet el a kultúra, a nyelv, az identitás összetettségének, heterogenitásának tapasztalatához.

Papp Ágnes Klára